

ROBERT KŁACZYŃSKI ▶

Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej

Wprowadzenie

Pojęcie kultury strategicznej pojawiło się w latach 70. XX wieku w czasach zimnej wojny. Początkowo dotyczyło ono głównie „kultury odstraszenia” czyli koncentrowało się na wyjaśnieniu problemów związanych z posiadaniem przez ZSRR oraz USA potężnych arsenałów jądrowych. Po upadku komunizmu pojęcie kultury strategicznej nabrało znacznie szerszego znaczenia niż miało to miejsce w czasach zimnej wojny. Przez kulturę strategiczną rozumie się już nie tylko kwestie związane z bezpieczeństwem ale również problemy wynikające z funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, kultury politycznej, strategicznej wizji rozwoju stosunków międzynarodowych. Zmienił się także podmiot kultury strategicznej. Obok aktorów państwowych pojawili się także aktorzy niepaństwowi w postaci organizacji międzynarodowych. Niektórzy badacze są skłonni nawet poszerzyć badania nad kulturą strategiczną na organizacje niesformalizowane w rodzaju Al Kaidy. Według O. Osicy kultura strategiczna stanowi konglomerat, w skład którego wchodzi trzy elementy. Pierwszym są idee, wartości, myśli, doktryny wynikające z sumy doświadczeń historycznych. W skład drugiego zespołu czynników wchodzi tak zwane „drogowskazy polityczne” rozumiane jako wartości polityczne. Ostatni z zespołu elementów to sposób formułowania myśli, legitymizowania decyzji

odnośnie szeroko rozumianego bezpieczeństwa¹. Inną definicję kultury strategicznej przedstawia S. Rosen. Według niego na kulturę strategiczną składają się: „przekonania i założenia określające przyjmowane zasady zachowań wojskowych w stosunkach międzynarodowych – przede wszystkim dotyczących decyzji o podjęciu działań zbrojnych, preferencji co do sposobu prowadzenia wojny (ofensywnego, ekspansjonistycznego lub defensywnego) oraz dopuszczalnego podczas wojny poziomu ofiar”².

Badania nad kulturą strategiczną Federacji Rosyjskiej są stosunkowo nową dyscypliną naukową. W czasach gdy istniał ZSRR odrzucano pojęcie kultury strategicznej jako formę wymyśloną na potrzeby propagandy państw zachodnich, w tym w szczególności USA. Obecnie w okresie gdy pytanie o wybór drogi rozwoju przez Federację Rosyjską ma fundamentalne znaczenie nie tylko dla samej Rosji ale również świata, obserwacja ewaluacji rosyjskiej kultury strategicznej wydaje się być nakazem chwili.

Rozważania nad rosyjską kulturą strategiczną

Rosyjska kultura strategiczna swoją konstrukcję zawdzięcza zróżnicowanemu źródłom, zarówno tym, których genealogie można wywieść z kultury Zachodu, jak i tym mocno zakotwiczonym w kulturze Wschodu. Analizując wpływy źródeł kulturowych na ostateczny kształt rosyjskiej kultury strategicznej, trudno nie odnieść wrażenia, iż w stosunkowo dużym stopniu jest ona jednak związana z czynnikami determinującymi szeroko rozumianą kulturę Wschodu. Jednym z najważniejszych kształtujących kulturę Wschodu elementów jest stosunek do władzy. Wpływ na ostateczną konstrukcję kultury strategicznej ma szeroko rozpowszechnione przeświadczenie podzielane nie tylko przez elity ale również szerokie rzesze społeczne, iż tylko autorytarna, hierarchiczna władza ma szansę zapano-

¹ O. Osica, *Polska wobec operacji NATO i polityki bezpieczeństwa i obronnej UE* [w:] *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i w Niemczech*, red. K. Malinowski, Poznań 2003, s. 103.

² J. S. Lantis, D. Howlett, *Kultura strategiczna* [w:] *Strategia we współczesnym świecie*, red. J. Baylis, J. Wirtz, C. S. Gray, E. Cohen, Kraków 2009, s. 91.

wać nad społeczeństwem³. Wiąże się to w sposób bezpośredni z przyzwoleniem społecznym na mocno wybiórcze a poprzez to zrelatywizowane podejście ze strony władz do praw człowieka czy też zjawiska korupcji⁴. Wartym podkreślenia aspektem obydwu kultur jest to, iż w kulturach Wschodu, w przeciwieństwie do kultur Zachodu, zachowania kolektywne są przedkładane nad podejściem mocno zindywidualizowanym. Niechętnie też społeczeństwa Wschodu odnoszą się do zmian w szczególności tych mogących zachwiać dotychczasowym porządkiem⁵. Często też w przypadku kultur Wschodu następuje wzajemne przenikanie się sfery „sacrum” ze sferą „profanum”⁶. Elementem charakterystycznym dla kultur Wschodu jest również silne mitologizowanie własnej historii, często kosztem sąsiadów, w stosunku do których nieobce jest uczucie wrogości⁷. Innym charakterystycznym dla wschodniej spuścizny cywilizacyjno-kulturowo-tożsamościowej czynnikiem kształtującym kulturę strategiczną jest sposób myślenia o państwie, narodzie, grupach etnicznych. Dla kultur Zachodu kwestia suwerenności, bytu państwowego pozostaje elementem

³ J. Olchowski, *Czynnik kulturowy stosunków międzynarodowych a kulturowe determinanty Wschodu* [w:] *Wschód w globalnej i regionalnej polityce międzynarodowej*, red. A. R. Bartnicki, E. Kuźlewska, Toruń 2009, s. 13.

⁴ Zjawisko korupcji jest niejako wpisane w system sprawowania władzy w Rosji. Co gorsza, jest ono na tyle mocno zakorzenione w świadomości zarówno elit, jak i społeczeństwa, iż jak do tej pory kolejne ekipy władzy poczynawszy od XVII wieku mimo deklarowanych chęci walki z wszechobecną korupcją nie osiągnęły znaczących rezultatów. Szerzej o korupcji w carskiej Rosji R. Pipes, *Rosja carów*, Warszawa 2006, s. 290–296.

⁵ J. Olchowski, *Czynnik...*, s. 24.

⁶ Niemalże od momentu powstania Federacji Rosyjskiej, religia prawosławna stała się z powrotem (po okresie rządów komunistycznych) ważnym fundamentem polityki rosyjskiej, mającej na celu budowę świadomości społecznej w oparciu o spoiwo religijne. Nie oznacza to jednak bynajmniej możliwości przekształcenia Federacji Rosyjskiej w państwo religijne. I. Borowik, *Odbudowywanie pamięci: Przemiany w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Kraków 2000, s. 131.

Prawosławie jest w Rosji silnie zakotwiczone w świadomości historycznej narodu. W swojej polityce wykorzystywał je nawet J. Stalin, który przywrócił część z utraconych w wyniku rządów komunistycznych praw w zamiast za poparcie ze strony hierarchii cerkiewnej w okresie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Szerzej na temat znaczenia religii prawosławnej w życiu polityczno-społecznym Federacji Rosyjskiej A. Dubas, *Religia jako źródło pamięci narodu (o roli prawosławia w kształtowaniu tożsamości współczesnego Rosjanina)*, Warszawa 2004, s. 63–85.

⁷ S. Wojciechowski, *Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wrocław 2000, s. 28–43.

kluczowym podczas gdy Wschód środek ciężkości zainteresowania kładzie właśnie na kwestie narodowe, etniczne. I wreszcie stosunek do przestrzeni. O ile w przypadku Wschodu wydaje się być ona nieograniczona o tyle kultura Zachodu musi się liczyć z jej ograniczeniem, co wymusza większą dbałość o zajmowany obszar w tym choćby o kwestie ekologii⁸.

Niewątpliwie kultura rosyjska zawiera w sobie wiele pierwiastków kultury Wschodu. Trudno jednak nie zauważyć, iż możliwość obcowania z kulturą Zachodu, bierne do chwili objęcia rządów w Rosji przez Piotra Wielkiego i czynne od okresu wprowadzenia przez niego reform przyczyniło się do wyraźnego jej wzbogacenia. Należy jednak przy tym podkreślić, iż to właśnie w okresie rządów Piotra Wielkiego doszło do ukształtowania modelu władzy despotycznej opartej o zbiurokratyzowany system polityczny wykluczający możliwość jakiegokolwiek pluralizmu⁹. Wielu badaczy problemu uważa, iż Rosji udało się stworzyć własną, odrębną – co nie znaczy, iż nie tożsamą przynajmniej w niektórych jej aspektach z kulturą Wschodu czy też Zachodu. Zwolennik takiego sposobu myślenia M. Zdzierchowski genezę rosyjskiej kultury dostrzega właśnie w zetknięciu się właściwości dwóch światów, tego europejskiego z azjatyckim¹⁰. Niektórzy uważają, iż kultura rosyjska jest pochodną lęku przed wchłonięciem Rosji przez żywioł zachodni lub przez ekspansywny Wschód¹¹. Trafną syntezę rosyjskich uprzedzeń przedstawił M. Wilk, który stwierdził, iż: „żaden inny naród nie był tak podobny do Europejczyków, nie będąc nimi”¹².

Rozważania dotyczące rosyjskiej kultury strategicznej należy podzielić na dwa okresy. Pierwszy dotyczy czasów gdy władzę w Rosji sprawował B. Jelcyn. Czas ten upłynął na budowie od podstaw systemu politycznego państwa oraz na próbach odrodzenia wielkorusyjskiego ducha narodowego. Mimo istotnych różnic w zakresie sposobu sprawowania władzy

⁸ J. Olchowski, *Czynnik...*, s. 24.

⁹ B. Zientara, *Dawna Rosja. Demokracja i despotyzm*, Warszawa 1995, s. 117–118; zob. J. Dogońska, *Cywilizacyjna tożsamość Rosji*, Toruń 1997, s. 25.

¹⁰ M. Zdzierchowski, *Wybór pism*, Kraków 1993, s. 364.

¹¹ R. Łużny, *Słowian wschodnich rozumienie dziedzictwa narodowego w wymiarze kultury duchowej – dziś i lat temu czterysta*, [w:] *Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów*, red. M. Borownicka, L. Suchanek, F. Ziejka, Kraków 1997, s. 122–123; zob. A. Rażny, *Drogi słowianofilstwa do Rosji końca XXD*, [w:] *Współcześni...*, red. M. Borownicka, L. Suchanek, F. Ziejka, s. 150.

¹² Cyt. za: M. Wilk, *Wilczy notes*, Gdańsk 1998, s. 55.

do tego samego okresu w dziejach Rosji można również zaliczyć czas, który przypadł na rządy W. Putina. Ostatni okres przypada na czas rządów sprawowanych przez „polityczny duet” Putin–Miedwiediew kiedy to podjęto próby zmian w rosyjskiej kulturze strategicznej poprzez nowe otwarcie w relacjach z Zachodem oraz wewnętrzne rozliczenia z własną historią. Proces ten jest jednak w dalszym ciągu w toku, trudno więc ocenić w jakim stopniu wpłynie on na zmianę całokształtu rosyjskiej kultury strategicznej, bo że wpłynie to nie ulega już wątpliwości. Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej w dalszym ciągu jest do pewnego stopnia pochodną radzieckiej strategii. Do momentu objęcia rządów przez D. Miedwiediewa wprowadzono tylko te modyfikacje, które zostały wymuszone sytuacją zewnętrzną określoną rozpadem ZSRR. Redefinicja polityki dotyczyła w zasadzie ograniczenia rosyjskiej działalności do granic byłego ZSRR. Zmianie nie uległy za to mechanizmy, narzędzia kreowania relacji na tym obszarze, z tym że – jak pokazały późniejsze wydarzenia – słabość państwa rosyjskiego uniemożliwiała nawet na terenie byłego ZSRR realizację zamierzonych celów. Okres ten charakteryzował się chłodnymi relacjami z Zachodem, procesami destrukcyjnymi zachodzącymi w ramach polityki wewnętrznej, permanentnym bezwładem struktur władzy państwowej, który został zahamowany dopiero przez W. Putina. Czas rządów D. Miedwiediewa to próba nawiązania bliższych relacji ze światem zachodnim ze strony rosyjskich elit politycznych dokonywana zapewne za przyzwoleniem W. Putina, który w dalszym ciągu, mimo wzrastającego znaczenia ośrodka prezydenckiego, podejmował najważniejsze polityczne decyzje. Sytuacja taka wymusza istotne modyfikacje w kulturze strategicznej Federacji Rosyjskiej. W przyszłości może zmusić rosyjskie elity oraz instytucje odpowiedzialne za formowanie kultury strategicznej do rozpoczęcia prac nad całkiem nową jej konstrukcją. Warto podkreślić, iż na to wszystko nakładają się procesy globalizacyjne, na które zarówno ZSRR, jak i Federacja Rosyjska nie potrafiła jak dotąd znaleźć odpowiedzi¹³.

¹³ Według A. Kosurukowa: „Współczesna Rosja zaczęła odczuwać na sobie skutki globalizacji jeszcze w czasach ZSRR. Największy wpływ skutki globalizacji zaczęły odgrywać w czasie kryzysu państwa, ekonomii i kultury, szczególnie mocno dały o sobie znać w momencie rozpoczęcia pierestrojki. Konsekwencje tego są odczuwalne do dzisiaj”. Cyt. za: A. Kosurukow, *Sowriemiennaja Rossija w usłowiach globalizacii*, [w:] *Polityka za-*

Nie ulega wątpliwości, iż rosyjska kultura strategiczna jest w dalszym ciągu pochodną radzieckiej kultury strategicznej. Opierała się ona w bardzo dużym, nieproporcjonalnym do innych strategii narodowych stopniu na czynniku militarnym jako głównym instrumencie kreacji relacji międzynarodowych¹⁴. Według radzieckiej elity politycznej ZSRR powinien przeznaczać kosztem innych dziedzin życia środki finansowe w celu sukcesywnego zwiększania potencjału wojskowego. Radziecką kulturę strategiczną cechował brak zaufania w stosunku do partnerów, bazowanie na własnym potencjale obronnym. Paradoksalnie, właśnie te założenia kultury strategicznej przyczyniły się w dużej mierze do upadku państwa radzieckiego, które nie było w stanie w sposób efektywny kontynuować dalszego wyścigu zbrojeń¹⁵. Innym czynnikiem kształtującym radziecką kulturę strategiczną był syndrom „oblężonej twierdzy”, kraju pozbawionego sojuszników, otoczonego przez państwa wrogie lub relatywnie nieprzyjazne. ZSRR musiał więc liczyć tylko i wyłącznie na siebie, dlatego też zdaniem radzieckiej elity politycznej powinien być państwem samowystarczalnym aby móc podołać zadaniu, którym była nie tylko ochrona suwerenności ale także zabezpieczenie strefy wpływów. Niezwykle silny wpływ na tak sformułowaną kulturę strategiczną miała propaganda komunistyczna, która utrzymywała naród w stanie niepewności oraz w oba-

graniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią, red. L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor, Kraków 2010, s. 59.

¹⁴ Mimo wyraźnego osłabienia sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej w zakresie arsenału broni konwencjonalnych, udało się utrzymać w gotowości bojowej broń masowego rażenia, co czyni z Rosji – przynajmniej w rozważaniach dotyczących potencjału militarnego – mocarstwo globalne. Jak widać więc czynnik militarny zarówno w strategii radzieckiej, jak i obecnej rosyjskiej odgrywa znaczącą rolę. Szerzej: Z. Cesarz, *Rozpad ZSRR i polityka zagraniczna Rosji jako zagadnienia współczesnych stosunków międzynarodowych* [w:] *Problemy polityczne współczesnego świata*, red. Z. Cesarz, E. Stadtmüller, Wrocław 1996, s. 130–144; zob. A. Bryc, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2004, s. 20–21.

¹⁵ Kompleks wojskowo-przemysłowy ZSRR zajmował blisko 2% powierzchni kraju, 60% wszystkich radzieckich przedsiębiorstw kooperowała z przemysłem zbrojeniowym. I. Topolski, *Siła militarna w polityce Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2004, s. 54; P. Wieczorek, *Ekonomiczne aspekty polityki wojskowej Związku Radzieckiego i Polski*, „Sprawy Międzynarodowe” 1990, nr 11, s. 97–98.

wie przed grożącym państwu radzieckiemu atakiem ze strony NATO utożsamianego z USA¹⁶.

Wiele z elementów radzieckiej kultury strategicznej zostało przeniesionych do rosyjskiej koncepcji strategicznej, która zaczęła obowiązywać w latach 90. XX wieku¹⁷. Co prawda obawa przed wybuchem wojny nuklearnej wyraźnie osłabła, nie mniej jednak NATO w dalszym ciągu stanowiło, zdaniem rosyjskich strategów, zagrożenie dla Federacji Rosyjskiej. Sojusz, zarówno jak i USA, nie stanowiły już jednak, jak miało to miejsce w czasach zimnej wojny na tyle wyraźnego przeciwnika aby móc wokół mocno uproszczonej wizji postzimnowojennego świata zgromadzić szerokie rzesze rosyjskiego społeczeństwa. Niemniej jednak Pakt Północnoatlantycki nie budził zarówno w rosyjskich elitach władzy a także w społeczeństwie pozytywnych lub nawet neutralnych reakcji. Również ze strony NATO trudno było się doszukać realnych prób poszukiwania kompromisowych rozwiązań. Postanowiono za to na konsekwentną strategię rozszerzania Paktu na Wschód, prowadzenia operacji wojskowych na wybranych strategicznie ważnych dla członków NATO obszarach bez nawet próby współdziałania z Federacją Rosyjską. Sytuacja zaczęła się zmieniać, choć nie od razu, raczej etapami od momentu ataku terrorystycznego na USA. Wówczas to, mimo swojej słabości, Rosja okazała się cennym sojusznikiem dla Zachodu, w tym głównie USA. Doprowadziło to do sytuacji, w której Federacja Rosyjska mogła stać się z powrotem uczestnikiem relacji międzynarodowych na poziomie globalnym. Rosyjskie elity władzy w umiejętny sposób zaczęły wykorzystywać dla własnych celów politycznych konflikt interesów między partnerami w NATO. Mimo szeregu przyjaznych wobec Zachodu gestów, a nawet zmianie niektórych akcentów w rosyjskiej

¹⁶ Według I. Topolskiego: „Płaszczyna militarna stanowiła jedyne pole zmagania, na którym ZSRR mógł rzucić wyzwanie Stanom Zjednoczonym. Tylko potencjał militarny decydował o jednowymiarowej, supermocarstwowej pozycji ZSRR. W tym okresie siła militarna miała największy wpływ na ogólną potęgę państw, a przez to na ich międzynarodową pozycję”. I. Topolski, *Siła...*, s. 9.

¹⁷ Samo jednak znaczenie siły militarnej jako głównego czynnika decydującego o sile i roli jaką państwo odgrywa w ramach relacji międzynarodowych uległo wyraźnemu przewartościowaniu na korzyść innych elementów decydujących o randze danego kraju w polityce międzynarodowej (np: siła ekonomiczna państwa). Szerzej: W. Multan, *Wizje bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1997, s. 21–22; R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 1999, s. 38–39.

polityce zagranicznej w dalszym ciągu za strategiczne cele rosyjskiej polityki należy uznawać zarówno osłabienie pozycji USA w Europie, jak również zahamowanie niekorzystnej dla Rosji ekspansywnej polityki USA na obszarze byłego ZSRR. Za cel strategiczny należy uznać ustanowienie ładu wielobiegunowego i przekreślenie amerykańskiego modelu światowego przywództwa – PAX Americana¹⁸.

Zakorzenione radzieckie stereotypy w kulturze strategicznej Federacji Rosyjskiej uniemożliwiają rosyjskim elitom władzy pełne wykorzystanie swojego potencjału obronnego. Przykładem choćby brak zdolności ze strony Federacji Rosyjskiej do wchodzenia lub budowania w pełni wartościowych sojuszy wojskowych. Podejmowane przez Rosję próby budowy militarnych aliansów na obszarze byłego ZSRR nie spełniły pokładanych w nich przez stronę rosyjską nadziei. Również budowa nowego uwzględniającego ambicje Rosji europejskiego systemu bezpieczeństwa obejmującego swoim zasięgiem cały Stary Kontynent jak na razie nie spotkała się ze zrozumieniem nie mówiąc już o wsparciu ze strony zarówno europejskich aktorów państwowych, jak i niepaństwowych – UE. Dzieje się tak wskutek tego, iż Federacja Rosyjska w dalszym ciągu jest postrzegana jako kraj odrębny cywilizacyjno-kulturowo-tożsamościowy od pozostałych państw Starego Kontynentu, zwłaszcza tych należących do UE. Inny system wartości, system polityczny łączący elementy państwa autorytarnego z porządkiem demokratycznym, brak jasno sprecyzowanej drogi rozwoju to wszystko dzieli a nie łączy. Szczególnie ostatnia kwestia do-

¹⁸ Przed wydarzeniami związanymi z atakiem terrorystycznym na USA amerykańska hegemonia należała do niekwestionowanych elementów kształtujących ład międzynarodowy. Przekonany był o tym Zbigniew Brzeziński, który o pozycji i znaczeniu USA w świecie wypowiadał się w sposób niebudzący wątpliwości: „Ameryka ma absolutną przewagę w czterech dziedzinach: pod względem militarnym jest potęgą o bezprecedensowym, światowym zasięgu; pod względem ekonomicznym pozostaje główną lokomotywą światowego wzrostu gospodarczego, nawet jeśli rzucają jej niekiedy wyzwania Japonia i Niemcy (żadne z tych państw nie ma innych atrybutów mocarstwa światowego); zachowuje całkowitą przewagę w sferze najbardziej zaawansowanej technologii; pod względem kulturowym zaś, mimo pewnego prymitywizmu, cieszy się bezkonkurencyjną atrakcyjnością, zwłaszcza wśród młodzieży świata. Wszystko to daje Stanom Zjednoczonym wpływy polityczne, którym nie ma szans dorównać żadne inne państwo. Połączenie owych czterech czynników czyni Stany Zjednoczone jedynym supermocarstwem światowym w pełnym tego słowa znaczeniu”. Cyt. za: Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, Warszawa 1977, s. 28.

tycząca przyszłej drogi rozwoju, którą podążać będzie Federacja Rosyjska pozostaje w dalszym ciągu nierozstrzygnięta. Początkowo rosyjska kultura strategiczna w zakresie bezpieczeństwa narodowego opierała się na kilku elementach. Pierwszy z nich znajdował odzwierciedlenie w działaniach podejmowanych przez Federację Rosyjską mających na celu przekształcenia KBWE (OBWE) w system regionalnego bezpieczeństwa. Miało to zdaniem rosyjskich strategów doprowadzić do osłabienia znaczenia USA na Starym Kontynencie oraz NATO. Drugim elementem zapewniającym Rosji kluczową pozycję w Europie miał być tak zwany „koncert mocarstw europejskich”, którego celem było zastąpienie szeroko rozumianego aliansu atlantyckiego ukonstytuowanego po II wojnie światowej i wzmocnionego po rozpadzie ZSRR¹⁹. Trzecim elementem było uzyskanie przez Rosję mandatu ze strony ONZ i OBWE na prowadzenie operacji pokojowych na obszarze WNP co było zgodne z rosyjską wizją obszaru postradzieckiego traktowanego przez Federację Rosyjską jako wyłączną strefę wpływów²⁰. W zasadzie tylko ten ostatni postulat i to nie w pełnym wymiarze udało się Rosji zrealizować.

Mając zbyt mało skutecznych narzędzi polityczno-ekonomicznych mogących służyć realizacji założeń rosyjskiej kultury strategicznej, rosyjskie elity władzy starały się wykorzystywać sytuację niepewności w kwestii swojego strategicznego wyboru. Przykładem tego była ekspansywna, niepozbawiona elementów szantażu polityka energetyczna²¹. Z czasem jednak

¹⁹ Zbigniew Brzeziński uważa, iż jedną z głównych przyczyn zimnej wojny był radziecko-amerykański spór o przyszłość Starego Kontynentu. Z. Brzeziński, *Plan gry*, Warszawa 1990, s. 23.

²⁰ E. Cziomer, L.W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2007, s. 394. Propozycje rosyjskie dotyczące nowego ładu bezpieczeństwa, szczególnie te odnoszące się do Starego Kontynentu, są traktowane przez państwa zachodnie jako element gry ze strony Kremla i w dyplomatyczny sposób odrzucane. Zob. J. Mondry, *Powrót Geopolityki*, Warszawa 2010, s. 83–86.

²¹ Rosja stara się wykorzystywać „globalną grę” o dostęp do surowców energetycznych między UE a ChRL w celu uzyskania korzystnych dla siebie koncesji polityczno-ekonomicznych. Szerzej: M. Kaczmarski, *Bezpieczeństwo Energetyczne Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 75–83. Szczególnie mocno rosyjska polityka energetyczna wykorzystująca surowce jako narzędzie kształtowania wpływów politycznych dała o sobie znać na obszarze byłego ZSRR. Szerzej: E. Wyciszkiewicz, *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze postsowieckim*, Warszawa 2008; W. Michałowski, *Rury pod specjalnym nadzorem*, Warszawa 2010.

doprowadziło to do sytuacji, w której brak decyzji dotyczącej przyszłego wyboru drogi rozwoju przez rosyjskie elity polityczne zaczął wpływać w sposób ujemny na relacje w sferze polityczno-ekonomicznej zarówno z krajami szeroko rozumianego Zachodu, jak i państwami reprezentującymi Wschód. Rosja zaczęła pełnić w polityce międzynarodowej rolę bierną, wyrażającą się w stałej defensywie wobec decyzji zapadających bez jej udziału a na takim fundamencie nie da się zbudować konstruktywnej strategii. Konieczność procesów modernizacyjnych wymusiła więc na stronie rosyjskiej ostrożność, jak na razie, zmianę stanowiska. W dalszym jednak ciągu nie ma jednoznacznej decyzji jaką drogą podąży Federacja Rosyjska. Koncepcji w tym zakresie, z których część jest uwarunkowana historycznie, jest wiele, począwszy od mniej realnych w rodzaju neobizantyizmu przechodząc do bardziej prawdopodobnych eurazjatyizmu, atlantyzmu, Rosji – wyspy czy zrodzonej nie tak dawno koncepcji suwerennej demokracji autorstwa W. Surkowa²². Obszar państwa, wieloetniczność, spuścizna radziecka wszystkie te elementy uniemożliwiają jak do tej pory podjęcie kluczowej dla Rosji, określającej jej nową kulturę strategiczną decyzji. Można sformułować pytanie dlaczego władze rosyjskie nie są gotowe na podjęcie wyzwania? Główną przyczyną takiego stanu rzeczy jest obawa strony rosyjskiej przez powtórzeniem się scenariusza wydarzeń związanego z reformami epoki Michaiła Gorbaczowa. Próba reformowania ZSRR zakończyła się jego rozpadem, kilkunastoletnią traumą dla Rosjan oraz do pewnego stopnia innych narodów byłego ZSRR, która trwa w niektórych segmentach życia polityczno-społeczno-gospodarczego do dnia dzisiejszego. Należy jednak przy tym podkreślić, iż rozpad państwa radzieckiego był nieunikniony i jest efektem długotrwałego procesu. Działania podejmowane przez Michaiła Gorbaczowa tylko proces ten przyspieszyły. Według Z. Brzezińskiego rozpad ZSRR nabrał przyspieszenia w wyniku wzrostu tendencji nacjonalistycznych wśród narodów wchodzących w skład ZSRR wbrew obiegowym opiniom, iż 70 lat komunizmu zdołało stworzyć radzieckiego człowieka: „Wiara w to, że w Związku Radzieckim udało się wykształcić poczucie sowieckiej tożsamości narodowej, była szczególnie

²² Szerzej: J. Potulski, *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Gdańsk 2010, s. 43–254; zob. M. Nizioł, *Dylematy kulturowe międzynarodowej roli Rosji*, Lublin 2004, s. 136–141.

mocno zakorzeniona wśród urzędników Departamentu Stanu”²³. Dlatego też zdaniem amerykańskiego politologa: „Najważniejsze było chyba to, że Bush nie docenił potężnej siły nacjonalizmów w słabnącym państwie i dał się zwieść wrażeniu, iż Związek Radziecki jest tym samym co Rosja”²⁴. Pytaniem bez odpowiedzi pozostaje, czy Federacja Rosyjska musiała wyjść z tego procesu aż tak osłabiona, czy nie można było uwzględniając konieczność upadku państwa radzieckiego w znacznym stopniu zmniejszyć koszty. Stąd też pamiętające wydarzenia sprzed dwudziestu lat rosyjskie elity władzy wstrzymują się, z ostrożnością podchodząc do zmian. Te ostatnie są niestety konieczne. Lepiej będzie jeśli zostaną one przeprowadzone obecnie, w relatywnie korzystnej dla Federacji Rosyjskiej sytuacji międzynarodowej a także wewnętrznej niż gdy będą one wymuszone wydarzeniami, nad którymi władze centralne nie będą w stanie zapanować. Pytanie o nową rosyjską kulturę strategiczną jest więc obecnie kluczowe dla Federacji Rosyjskiej.

Obciążeniem dla nowej koncepcji strategicznej pozostają również kwestie historyczne będące źródłem kultury strategicznej. Jedną z nich jest stosunek Rosjan do wojny ojczyźnianej. Według A. Czadajewa, wszelki atak na wyobrażenia o wojnie a także próba jakiegokolwiek moralnej rewizji jej wyników stanowi dla elit władzy i znaczącej części społeczeństwa faktyczny atak na istnienie Rosji jako jednolitej, autonomicznej i suwerennej przestrzeni geopolitycznej. Rosjanie nie chcą też przyjąć do wiadomości, iż dla części spośród narodów, które wyzwolili od faszyzmu byli zarazem wyzwolicielami i nowymi okupantami²⁵. R. Bäcker, odnosząc się do kwestii wojny ojczyźnianej w świadomości rosyjskiej, słusznie zauważa: „Tworzenie narodowej tożsamości Rosjan na bazie jednego wydarzenia historycznego świadczy nie tyle o wężkości tradycji historycznej, co o braku jednolitych o niej wyobrażeń społecznych”²⁶. Mit wojny ojczyźnianej, „Moskwy jako czwartego Rzymu”, co można ująć jako resentymenty imperialne, hamuje powstanie nowej koncepcji. Rosyjskie władze stały się w pewnym sensie zakładnikami własnej propagandy, na której

²³ Z. Brzeziński, *Druga szansa*, Warszawa 2008, s. 53.

²⁴ Ibidem, s. 53.

²⁵ A. Czadajew, *Putin. Jego ideologia*, Moskwa 2006, s. 36–37.

²⁶ Cyt. za: R. Bäcker, *Współczesne rosyjskie myślenie imperialne* [w:] *Między imperium a mocarstwem nowoczesnym*, red. A. Dudek, R. Mazur, Toruń 2010, s. 53.

postanowiono oprzeć fundament założycielski dla nowej Rosji. W początkowym okresie rządów W. Putina przynosiło to pożądane skutki. Zintegrowano naród, który uwierzył w szansę odbudowy mocarstwowej pozycji w polityce międzynarodowej. Odbudowa jednak okazała się być jednak zadaniem niezwykle trudnym w realizacji co gorsza mogącym przynieść odmienne konsekwencje od tych zamierzonych. Początkowo bowiem odbudowa mocarstwowej pozycji polegała na odtwarzaniu z pewnymi tylko modyfikacjami wynikającymi z globalnego układu sił poprzednich koncepcji a te jak wiemy w efekcie finalnym przyczyniły się do upadku państwa radzieckiego. Konkludując, możliwa jest tylko budowa nowego typu mocarstwa a z tego rosyjskie elity polityczne zaczęły sobie zdawać sprawę od niedawna. Problem tkwi jednak w podjęciu stanowczych działań na rzecz stworzenia a następnie wdrożenia nowej strategii. Odejście od mitów, zerwanie z tradycją zwycięstw uzyskiwanych za wszelką cenę, otwarcie na świat, w końcu zrozumienie, iż samodzielnie Rosja nie jest w stanie kształtować ładu i porządku międzynarodowego choćby na obszarze byłego ZSRR jest obecnie koniecznością²⁷. Najpierw jednak trzeba przekonać opinię publiczną, z którą radzieccy a także w pewnej mierze rosyjscy przywódcy poza przełomowymi wydarzeniami w historii się nie liczyli i dowolnie ją kształtowali²⁸. Mimo piętrzących się przeszkód ze strony biurokratyzowanego aparatu władzy w Rosji powstały już jednak zręby społeczeństwa obywatelskiego. Przyczyniły się do tego takie czynniki, jak upadek państwa radzieckiego, procesy globalizacyjne. W kręgu cywilizacji zachodniej opinia publiczna ma istotny wpływ na politykę zagraniczną a co za tym idzie formułowanie poszczególnych elementów kultury strategicznej: „Myśli i działa w ten sposób co elity: ma wspólną z nimi psychologię i cechy biologiczne, potrafi wyrazić opinię i skłonić elity do

²⁷ Przykładem nowego podejścia strony rosyjskiej do historii jest wspólna polsko-rosyjska publikacja Polsko-Rosyjskiej Grupy do Spraw Trudnych omawiająca najpoważniejsze sporne dotąd problemy we wzajemnych relacjach z lat 1918–2008. A.D. Rotfeld, A.W. Torkunow (red.), *Białe Plamy – Czarne Plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918–2008)*, Warszawa 2010.

²⁸ Przykładem pomijania opinii publicznej w prowadzonej przez elity rosyjskie polityce zarówno wewnętrznej, jak i zagranicznej była sprawa katastrofy rosyjskiego okrętu podwodnego „Kursk”. Szerzej: Ł. Stach, *Cień Kurska nad nowym wizerunkiem Rosji w świecie*, „Rocznik Wschodni” 2003, s. 75–85.

dostosowania się do niej, działa bez ograniczeń ze strony instytucji formalnych”²⁹. Trudno jednak władzom rosyjskim zmieniać w sposób szybki i zdecydowany sposób percepcji obywateli Federacji Rosyjskiej na historię ich kraju. Proces „destalinizacji”, jak się go określa w mediach, choć jest to określenie zbyt pejoratywne trwa i zapewne szybko się nie zakończy. Wyraźnie jednak widać, iż władze uznały, iż niezbędny elementem w budowie nowej kultury strategicznej powinno się stać odmitologizowanie historii i nastawienie społeczeństwa na nowe, bardziej uspołecznione, kierujące się w stronę zasad demokratycznego państwa prawa kształtujących społeczeństwo obywatelskie tory myślenia.

Innym czynnikiem wpływającym na budowę rosyjskiej kultury strategicznej jest obszar, który w przypadku Federacji Rosyjskiej ma wydatny wpływ na ostateczną formę koncepcji strategicznych. Rosjanie opisując swój charakter narodowy, określając elementy składające się na rosyjską duszę często posługują się przestrzenią w celu stworzenia prawdziwego obrazu: „Zachodzi odpowiedniość między bezmiarem i nieskończonością rosyjskiej ziemi i duszy rosyjskiej, między geografią fizyczną i geografiami duchową. W duszy narodu rosyjskiego jest taki sam bezmiar, bezkres, dążenie do nieskończoności, jakie znajdziemy w rosyjskiej równinie”³⁰. Znaczenie jakie odegrało dla formowania się narodu rosyjskiego środowisko geograficzne zauważył również R. Pipes. Według niego olbrzymie rosyjskie przestrzenie odegrały kluczową rolę w kształtowaniu się ustroju politycznego oraz życia społecznego w carskiej Rosji³¹. Trudno zaprzeczyć, iż również obecnie przestrzeń odgrywa w rosyjskiej kulturze strategicznej istotne znaczenie. Według L. Moczulskiego: „Korzystne warunki naturalne przyczyniają się do znacznie szybszego rozwoju cywilizacyjnego i pozwalają pręcej osiągnąć znaczny potencjał. Nierównomierne rozmieszczenie populacji ludzkich oraz stref rozwiniętej gospodarki jest zjawiskiem trwałym [...] z kolei zbyt wielka przestrzeń wymaga długotrwałego rozwoju, ale może też dać ogromne efekty”³². Kwestia przestrzeni w dalszym ciągu zajmuje istotne miejsce w rosyjskiej kulturze strategicznej. Według J. Po-

²⁹ K. Mingst, *Podstawy stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006, s. 155.

³⁰ M. Bierdiajew, *Rosyjska idea*, Warszawa 1999, s. 8.

³¹ R. Pipes, *Rosja...*, s. 1–24.

³² L. Moczulski, *Geopolityka*, Warszawa 2010, s. 392.

tulskiego: „Geografia Rosji stanowiła więc i stanowi do dnia dzisiejszego ważny element decydujący o charakterze kraju, a odwoływania się do przyrody i rosyjskiej geografii było stałym elementem rosyjskiej kultury”³³. Przestrzeń, warunki klimatyczne, ukształtowanie terenu – wszystkie te czynniki mają wydatne znaczenie dla siły ekonomicznej Federacji Rosyjskiej. Zapewnienie bezpiecznego transportu, korzystnych dla niego szlaków transportowych było podstawowym zadaniem rosyjskich strategów niemalże przez cały okres rosyjskiej historii. W czasach nam współczesnych, Federacja Rosyjska korzystając z posiadanych przez siebie narzędzi stara się wykorzystywać nowe korytarze transportowe, które przebiegając przez terytorium Rosji czynią z tego kraju strategicznie ważnego partnera. Z drugiej strony Rosja usiłuje również blokować inicjatywy mające na celu budowę nowych korytarzy tranzytowych omijających terytorium Federacji Rosyjskiej. W szczególności sposób rosyjska strategia w tym zakresie daje o sobie znać w przypadku szlaków transportowych ropy naftowej i gazu ziemnego. Wielkość obszaru zajmowanego przez państwo, geopolityczne położenie tego obszaru w istotny sposób wpływają na konstrukcję kultury strategicznej państwa. W żadnej jednak mierze nie należy przyjmować jednej miary do kwestii znaczenia obszaru dla kultury strategicznej. Jak zauważa L. Moczulski: „...te same warunki geograficzne w różnych okresach historycznych mogą działać odmiennie nawet przeciwstawnie”³⁴. Następnie podaje przykład Wielkiej Brytanii, która aż do XII w. była podatna na obce najazdy³⁵. W późniejszym okresie czasu brytyjskie elity polityczne nauczyły się wykorzystywać wyspiarskie położenie kraju, co przełożyło się na sukcesy w wojnach napoleońskich a także umożliwiło Wielkiej Brytanii stawienie skutecznego oporu Niemcom. Biorąc po uwagę tylko doświadczenia historyczne należy stwierdzić, iż przestrzeń stanowiła niejednokrotnie ważny atut państwa rosyjskiego w grze o jego pozycję międzynarodową a niekiedy nawet decydowała o dalszym jego istnieniu. Rozległe terytorium, klimat przyczynił się do zwycięstwa armii rosyjskiej nad wojskami wielkiej napoleońskiej armii. Podobnie rzecz się miała w przypadku agresji niemieckiej na ZSRR w 1941 r., kiedy po początkowych suk-

³³ J. Potulski, *Współczesne...*, s. 15.

³⁴ L. Moczulski, *Geopolityka...*, s. 392.

³⁵ *Ibidem*, s. 392–393.

cesach przyszła klęska armii niemieckiej, która wyczerpała impet swojego natarcia na rozległych rosyjskich obszarach. Obecnie przestrzeń rozpatrywana w aspekcie militarnym nie stanowi już tak ważnego atutu jakim była w przeszłości. Biorąc pod uwagę kontekst ekonomiczny z jednej strony umożliwia ona państwu rosyjskiemu wykorzystanie możliwości tranzytowych kraju, z drugiej strony olbrzymie przestrzenie wpływają na problemy z przesyłem ropy naftowej i gazu ziemnego, bowiem podrażniają koszty surowców dostarczanych niekiedy do bardzo odległych odbiorców docelowych rosyjskiego „błękitnego paliwa” oraz „czarnego złota”. Zwracają na to uwagę zarówno eksperci polityczni, jak i gospodarczy, którzy doceniają rolę jaką przestrzeń odgrywa dla siły państwa. K. Boulding zauważył, iż stopień potęgi państwa słabnie wraz ze wzrastającą odległością. Innymi słowy peryferie imperium są znacznie mniej podatne na wpływ centrum, niż obszary bezpośrednio do centrum przylegające³⁶. Paradoksem jest to, iż przestrzeń, która niejedną raz w historii ratowała państwo rosyjskie przyczyniła się obok zcentralizowanego systemu rządzenia państwem do upadku ZSRR³⁷.

Szansę na powodzenie budowy odpowiedniej konstrukcji kultury strategicznej zależą od wielu czynników. Na plan pierwszy wysuwają się kwestie wewnętrzne, które obejmują swoim zasięgiem problemy polityczne, jak i społeczno-ekonomiczne. Do kategorii tych pierwszych należałoby zaliczyć kwestie integralności terytorialnej kraju ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji na Kaukazie Północnym czy też problemu Archipelagu Kurylskiego a także w dłuższej perspektywie czasowej chińskiej ekspansji demograficznej na słabo zaludnione obszary południowej części Federacji Rosyjskiej. Problemem jest także poszerzająca się dysproporcja w liczbie urodzeń na obszarze Federacji Rosyjskiej zamieszkałym przez ludność prawosławną w stosunku do Północnego Kaukazu zamieszkałego przez ludność muzułmańską co może doprowadzić do niekorzystnej dla

³⁶ C. Jean, *Geopolityka*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003, s. 117; zob. O. Sullivan, *Geopolitics*, Londyn 1986, s. 10–15.

³⁷ Podobnie rzecz się miała w przypadku Imperium Rzymskiego, którego nadmierne rozciągnięcie w przestrzeni zdecydowało o osłabieniu a następnie jego upadku. Zwrócił na to uwagę P. Kennedy. P. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, New York 1987.

centrum islamizacji peryferii kraju³⁸. Innym nie mniej poważnym problemem, który rosyjskie elity władzy muszą rozstrzygnąć jest kwestia monokulturowości gospodarczej państwa prowadzącej w swoim efekcie do zacofania technologicznego całej gospodarki. Bez zdecydowanych reform Federacji Rosyjskiej grozi scenariusz, w którym kraj ten stanie się zapleczem surowcowym dla krajów importujących gaz ziemny oraz ropę naftową: „Wprawdzie uznaje się oficjalnie gospodarkę rosyjską za odpowiadającą kryteriom gospodarki rynkowej, ale zacofanie gospodarcze Rosji w wielu dziedzinach utrzyma się w dłuższym okresie. Modernizacja Rosji będzie zależeć w dużej mierze od jej ścisłej współpracy z państwami zachodnimi, zwłaszcza z USA i UE”³⁹. Podobnie rzecz widzi Z. Brzeziński: „Niezmierzone bogactwa naturalne Syberii są najlepszą gwarancją przyszłości Rosji, a bez zachodniej pomocy Moskwa nie może mieć pewności, że zachowa nad nimi kontrolę”⁴⁰. Problem jednak w konieczności zaakceptowania rozwiązań zachodnich, które ograniczyłyby władzę obecnych elit rządzących. Inną kwestią jest wpisany niejako w historię relacji rosyjsko-zachodnioeuropejskich spór o Europę Wschodnią. Rosjanie niechętnie spoglądają na ekspansję kultury politycznej na obszar byłego ZSRR, polaryzację poglądów społeczeństw postradzieckich, zwiększanie otwartości gospodarek, jednym słowem na nową filozofię rządzenia. Wprowadzane przez kraje byłego ZSRR mechanizmy są wspierane przez Zachód a to budzi w rosyjskich elitach politycznych obawy związane z utrzymaniem pozycji hegemonu na obszarze postradzieckim⁴¹. Wprowadzenie przejrzystego systemu politycznego, usprawnienie działania organów państwa, stworzenie zrębów społeczeństwa obywatelskiego to kolejne działa-

³⁸ H. Głębocki, *Radykalizm islamski w polityce Rosji na Kaukazie i w Azji Środkowej (do 2003 r.)*, [w:] *Kresy Imperium. Szkice i materiały do dziejów polityki Rosji wobec jej peryferii (XVIII–XXI wiek)*, red. H. Głębocki, Kraków 2006, s. 516–557.

³⁹ E. Cziomer, L. W. Zyblikiewicz, *Zarys...*, s. 402.

⁴⁰ Z. Brzeziński, *Wybór. Dominacja czy przywództwo*, Kraków 2004, s. 122. Wielu politologów, ekspertów z zakresu szeroko rozumianej problematyki rosyjskiej zwraca uwagę na potencjalne zagrożenie ze strony ChRL dla interesów rosyjskich w regionie Azji Środkowej. Szerzej: H. Głębocki, *Radykalizm islamski w Azji Środkowej jako czynnik zbliżenia między Rosją i Chinami*, [w:] *Kresy...*, red. H. Głębocki, s. 497–515.

⁴¹ T. Łoś-Nowak, *Wojna a demokracja. Prognozy i oczekiwania zmian w modelu stosunków międzynarodowych w Europie Środkowej i Wschodniej*, [w:] *Studia Politologiczne*, red. A. Jabłoński, K. Paszkiewicz, M. Waloński, Wrocław 1995, s. 296.

nia, które w efekcie powinny przynieść zwiększenie świadomości społecznej, podniesienie jakości życia, a to z kolei umożliwi realizację śmiałych celów z zakresu polityki zagranicznej państwa. Sferą, która będzie miała znaczenie dla konstrukcji rosyjskiej kultury strategicznej a także jej realizacji jest sfera międzynarodowa. Obecna sytuacja geopolityczna sprzyja Federacji Rosyjskiej w jej planach powrotu do roli kluczowego dla relacji międzynarodowych kraju. Powrót ten jak dotąd opierał się o narzędzia polityczno-ekonomiczne, które Federacja Rosyjska odziedziczyła po ZSRR. W pierwszym rządzie należałoby wymienić broń nuklearną oraz surowce strategiczne. To istotne atrybuty mocarstwowości, nie mogą być one, tak jak to miało miejsce dotychczas, jedynym fundamentem, na którym opiera się rosyjska kultura strategiczna. Federacja Rosyjska nie jest obecnie w stanie samodzielnie uporać się z problemami zarówno wewnętrznymi, jak i tymi, które determinują jej obecną politykę zagraniczną: „[...] zbliżenie i ścisła współpraca Rosji z Niemcami i Francją nie prowadzą automatycznie do rozwiązania wszelkich trudności w płaszczyźnie gospodarczej i politycznej [...]. Kluczowe znaczenie będą zatem miały dalsze relacje z USA zarówno na polu polityki bezpieczeństwa, jak też współpracy gospodarczej w innych dziedzinach. Niektórzy specjaliści zachodni nie wykluczają w przyszłości możliwości zwrotu Rosji w kierunku zacieśnienia współpracy z Chinami Ludowymi, jak również Indiami oraz Iranem jako przeciwwagi dla coraz większego wpływu USA [...]. Reasumując można zatem stwierdzić, iż mimo osiągniętej stabilizacji wewnętrznej oraz sukcesów w polityce zagranicznej na początku XXI wieku, Rosja jest daleka od jednoznacznego określenia swych długofalowych celów strategicznych, jak również umocnienia swojej roli i pozycji międzynarodowej⁴². Niektórzy rosyjscy politolodzy są sceptyczni wobec możliwości poważnego zbliżenia z Zachodem. Uważają oni, iż doświadczenia wyniesione przez Rosję z kontaktów z państwami zachodnimi po zakończeniu zimnej wojny przyczyniły się do ponownego i co gorsze obliczonego na dłuższy okres wzrostu nieufności w stosunku zarówno do USA, jak i krajów wchodzących w skład UE. S. Karaganow uważa jednak, iż istnieje możliwość konstruktywnej współpracy: „Historyczna szansa integracji Rosji z Zachodem została zaprzepaszczona w latach dziewięćdziesiątych i nie ma do niej powrotu [...].

⁴² Ibidem, s. 402–403.

Integracja z Zachodem przepadła, ale strategiczny i równorzędny sojusz z Europą to nadal priorytet Rosji⁴³. Podobnie uważa A. Skrzypek: „Tempo słabnięcia Rosji zależy od sposobu w jakim będzie rządzona. Wątpliwe, aby przyjęła wzory demokracji zachodnioeuropejskiej, ale przyswajanie amerykańskiego przykładu jest częściowo możliwe na poziomie władzy państwowej⁴⁴. Na rozczarowanie Rosjan skalą realnej pomocy finansowej ze strony UE zwraca uwagę A. Stępień-Kuczyńska: „Jak wiadomo pomoc dla Rosji okazała się niewielka w stosunku do jej potrzeb. Wielkość tej pomocy co najwyżej mogła wpływać na złagodzenie nastrojów społecznych, nie zaś ułatwiać reformowanie kraju⁴⁵.”

Zakończenie

Reasumując powyższe rozważania należy podkreślić, iż istnieją zarówno atuty, które Federacja Rosyjska może wykorzystać w budowie nowoczesnej kultury strategicznej odpowiadającej wymogom globalnej polityki, jak również przeszkody, które elity rosyjskie muszą pokonać jeśli myślą poważnie o budowie nowoczesnego mocarstwa o znaczeniu globalnym. Aby jednak konstruktywna budowa kultury strategicznej od podstaw miała miejsce, musi się najpierw zmienić świadomość zarówno elit politycznych, jak i całego społeczeństwa a to będzie niewątpliwie proces obliczony na dłuższy okres. Tak więc budując niemalże od podstaw kulturę strategiczną rosyjskie elity polityczno-intelektualne muszą uzbroić się w cierpliwość tym bardziej, iż najtrudniejszym zadaniem wydaje się konieczność zmiany mentalności społeczeństwa. Ta zaś, jak uczy historia, wymaga nieraz pracy kilku pokoleń.

⁴³ T.A. Kisielewski, *Schyłek Rosji*, Poznań 2007, s. 184.

⁴⁴ A. Skrzypek, *Druga smuta. Zarys dziejów Rosji 1985–2004*, Warszawa 2004, s. 177–178.

⁴⁵ A. Stępień-Kuczyńska, *Rosja: ku Europie. Z problematyki stosunków rosyjsko-unijnych*, Toruń 2007, s. 17.